

Waldemar Kozaczyński

Edukacja ekologiczna w systemie edukacji obywatelskiej młodzieży polskiej

WSTĘP

Wychowanie nowoczesnego człowieka jest uważane za problem szczególnie trudny i należy je traktować jako zadanie najważniejsze dla każdego pokolenia i narodu. Rozwojowi technik produkcyjnych, czyli postępowi ekonomicznemu musi towarzyszyć postęp wychowania. W dobie rewolucji naukowo-technicznej jedną z najważniejszych spraw jest upowszechnianie oświaty jako drogi szybkiego rozwoju. Wzrasta także obecnie rola i znaczenie demokracji. Każdy człowiek powinien być zdolny do rozwiązywania własnych problemów, do podejmowania decyzji i odpowiedzialności za własne działania. Nowy człowiek musi rozumieć globalne skutki poczynań indywidualnych, ustalać priorytety i solidarnie ponosić odpowiedzialność za los całej ludzkości¹. Odpowiedzią na te aktualne wymagania było powołanie przez UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Rozwoju Edukacji.

Komisja uznała, że nauka i technika muszą stać się zasadniczymi i wszechobecnymi elementami każdego poczynania oświatowego; być częścią wszelkiej działalności wychowawczej wśród dzieci, młodzieży i dorosłych, tak aby pomagać człowiekowi nie tylko w panowaniu nad przyrodą i produkcją, ale także w opanowaniu sił spo-

¹ E. Faure, *Uczyć się, aby być*, PWN, Warszawa 1975, s. 30.

lecznych, ażeby dzięki temu stawał się panem samego siebie, dokonywanych wyborów i własnych czynów².

EDUKACJA OBYWATELSKA A EDUKACJA EKOLOGICZNA

Edukacja według Wincentego Okonia to ogół procesów, których celem jest zmienianie ludzi, przede wszystkim dzieci i młodzieży – stosownie do panujących w danym społeczeństwie ideałów i celów wychowawczych. Znaczenie tego terminu było chwiejne, jedni kojarzyli go z wykształceniem, inni z wychowaniem. Obecnie upowszechnia się szerokie rozumienie go, jako oznaczającego ogół procesów oświatowo-wychowawczych, obejmujących kształcenie i wychowanie oraz szeroko pojmowaną oświatę³.

Kształceniem nazywa Okoń ogół czynności umożliwiających ludziom poznawanie przyrody, społeczeństwa i kultury oraz uczestnictwo w ich kształtowaniu, a zarazem osiągnięcie możliwie wszechstronnego rozwoju sprawności, zdolności i uzdolnień, zainteresowań i zamiłowań, przekonań i postaw, jak również nabycie pożądanych kwalifikacji zawodowych⁴. Wychowanie jest świadomie organizowaną działalnością społeczną, której celem jest wywołanie zamierzonych zmian w całej osobowości człowieka⁵. Oświata natomiast jest działalnością polegającą na upowszechnianiu wykształcenia ogólnego i zawodowego oraz realizowaniu zadań wychowawczych w celu zapewnienia jednostkom wszechstronnego rozwoju i pomyślnej egzystencji, a społeczeństwu więzi kulturalnych łączących jego przeszłość historyczną z teraźniejszością i budowę pomyślnej przyszłości⁶.

Z powyższych definicji wynika, że edukacja musi być dostępna dla wszystkich, a jej cele powinny dotyczyć wszechstronnego rozwoju łącznie z przygotowaniem do życia społecznego oraz do uczestnictwa w kulturze. Ogólnym celem edukacji obywatelskiej jest przygotowanie uczniów do uczestnictwa w życiu społeczeństwa obywatelskiego i demokratycznego państwa prawa. Cele te spełniane są m.in. poprzez:

- opanowanie podstawowych umiejętności obywatelskich;
- angażowanie się w działania na rzecz wspólnego dobra i spraw publicznych na terenie klasy, szkoły i szerszych społeczności;

² Ibidem, s. 32.

³ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1987, s. 66.

⁴ Ibidem, s. 146.

⁵ Ibidem, s. 347.

⁶ Ibidem, s. 217.

– kształtowanie poczucia przynależności do społeczności lokalnej, grupy etnicznej, narodu, społeczności europejskiej i światowej⁷.

Każda edukacja, poczynając od wychowania rodzinnego, ma do spełnienia wobec dzieci i młodzieży funkcję uspołecznienia. Programy kształcenia zaniedbują często wychowanie społeczne, którego celem powinno być zrozumienie przez człowieka jego miejsca w społeczeństwie nie tylko jako producenta i konsumenta⁸. Człowiek może i powinien w sposób demokratyczny brać udział w życiu zbiorowości i jest zdolny jako jednostka lub członek grupy ulepszać społeczeństwo i świat wokół siebie.

Jednym z ważnych elementów działalności człowieka w dobie gwałtownych przemian cywilizacyjnych jest współdziałanie w budowaniu bezpieczeństwa personalnego i społecznego ludzi we wszystkich sferach ich działalności. Zmianie ulega dotychczasowy paradygmat bezpieczeństwa. Tradycyjnie ujmowane bezpieczeństwo opierało się na założeniu, że podstawowe znaczenie mają militarne zagrożenia ze strony innych państw, a bezpieczeństwo definiowane było w kategoriach negatywnych, czyli braku zagrożeń, a nie pozytywnych, oznaczających promowanie sytuacji pożądaných⁹. Nowe rozumienie bezpieczeństwa musi uwzględniać kategorie dynamiczne, określające długoterminowe cele – myślenie o przyszłości. Jednym ze sposobów takiego podejścia jest zwrócenie uwagi na globalny charakter niektórych zagrożeń, jak problemy ekologiczne.

W dyskusji nad zagadnieniem poszerzenia rozumienia bezpieczeństwa możemy wyodrębnić pięć kierunków tego procesu:

1) przedmiotowy, uwzględniający zagrożenia w sektorach innych niż tradycyjny, militarny, w wymiarach: politycznym, gospodarczym, społecznym i ekologicznym;

2) podmiotowy, dotyczący odchodzenia od wyłącznego koncentrowania się na państwie i uwzględniania podmiotów pozapaństwowych;

3) przestrzenny, związany z przechodzeniem od bezpieczeństwa narodowego do międzynarodowego;

4) charakteru działań, obejmujący przechodzenie od obrony przed zagrożeniami do zapobiegania im;

5) sposobu rozumienia bezpieczeństwa, od negatywnego do pozytywnego¹⁰.

⁷ *Podstawy programowe obowiązkowych przedmiotów ogólnokształcących*, MEN, Warszawa 1997.

⁸ E. Faure, *Uczyć się, aby być*, s. 151.

⁹ M. Pietraś, *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie*, Wyd. UMCS, Lublin 1997, s. 38.

¹⁰ *Ibidem*, s. 22–27.

Naukę o stosunku organizmów do otaczającego środowiska zewnętrznego od czasów Ernesta Haeckla (1866 r.) przyjęło się nazywać ekologią. W połowie XX wieku rozszerzono zakres badań ekologicznych, obejmując nimi człowieka. Zainteresowano się m.in. wpływem człowieka na przebieg procesów życiowych w środowisku (ekologia człowieka). Przewyciężenia kryzysu ekologicznego coraz częściej poszukuje się w sferze społecznej. Czynniki społeczne – kulturowe, religijne, samorządowe – zostały uznane za wiodące we wdrażaniu ekorozwoju.

Pojęcie ekorozwoju zostało opracowane i wprowadzone do światowego słownictwa przez gremia ONZ. Po raz pierwszy terminu tego użyto na międzynarodowej konferencji w Sztokholmie w 1972 r., skonkretyzowano zaś na III Sekcji Zarządzającej Programu Ochrony Środowiska Narodów Zjednoczonych (UNEP) w 1975 r. Koncepcja ekorozwoju opierała się na założeniu, że społeczeństwo uznaje nadrzędność wymagań ekologicznych. Za trwałą i zrównoważony rozwój uznaje się taki rozwój społeczny i gospodarczy, który zapewni zaspokojenie potrzeb współczesnego społeczeństwa bez naruszania możliwości zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń¹¹.

Uwarunkowania kształtujące stosunek człowieka do środowiska przyrodniczego możemy ogólnie nazwać społecznymi czynnikami ochrony środowiska¹². Są nimi:

- nurty myśli społeczno-filozoficznej – w tym religijne – znajdujące uznanie w społeczeństwie;
- obowiązujące wartości kulturowe i wynikające z nich normy etyczne;
- idee społeczno-polityczne reprezentowane przez różne ugrupowania polityczne;
- świadomość społeczną, w tym specyficzną jej formę – świadomość ekologiczną¹³.

Państwo zobowiązane jest wobec obywatela do wykonania określonych zadań, zapisanych w aktach prawnych, długofalowych programach narodowych, umowach międzynarodowych, opracowaniach naukowych i wynikających z oczekiwań społecznych. W roku 1991

¹¹ Dokumenty końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój” w Rio de Janeiro, 3–14.06.1992 r., *Szczyt Ziemi*, Wyd. IOŚ, Warszawa 1993.

¹² K. Górka, B. Poskrobko, W. Radecki, *Ochrona środowiska. Problemy społeczne, ekonomiczne i prawne*, PWE, Warszawa 1995, s. 19.

¹³ W. Kozaczyński, *Świadomość młodzieży a problem nadzwyczajnych zagrożeń środowiska*, [w:] *Edukacja obronna w systemie bezpieczeństwa Polski. Mat. III Ogólnop. Konf. Nauk.*, Rudno k. Wolsztyna, Wyd. Arcanus, Bydgoszcz 1997, s. 171.

Sejm RP przyjął „Politykę ekologiczną państwa”¹⁴. W uchwale czytamy: „Sejm RP uznaje ochronę środowiska za sprawę najwyższej doniosłości, która musi być pilnie z dużą determinacją podjęta przez całe społeczeństwo. Polityka ekologiczna powinna doprowadzić do sformułowania założeń polityki społeczno-gospodarczej na rok 1992 i na lata następne, zgodnie z założeniami ekorozwoju, czyli zrównoważonego rozwoju”. Również Konstytucja RP z 1997 r. proklamuje obywatelskie prawo do korzystania z wartości środowiska naturalnego. W art. 5 czytamy: „Rzeczypospolita Polska [...] zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju” i dalej w art. 74: „1. Władze publiczne prowadzą politykę zapewniającą bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłym pokoleniom. 2. Ochrona środowiska jest obowiązkiem władz publicznych”.

Spółeczny i obywatelski charakter ochrony środowiska naturalnego człowieka znajduje swój wyraz w zadaniach edukacji na poszczególnych etapach kształcenia¹⁵. W zadaniach ogólnych szkoły czytamy, że umożliwiała ona przygotowanie do odpowiedzialnego współtworzenia świata i odnajdywania w nim własnego miejsca. Kształcenie ogólne musi uwzględniać m.in. zagadnienia obejmujące: „ekologiczne zależności w przyrodzie i zasady zrównoważonej działalności gospodarczej człowieka”. Duża odpowiedzialność spoczywa tutaj na edukacji obywatelskiej, której treści i kompetencje powinny być uwzględnione w nauczaniu innych przedmiotów na wszystkich etapach kształcenia.

Edukacja pozytywna społeczeństwa i jednostek to edukacja dążąca do koegzystencji człowieka z przyrodą, do rozpowszechniania przekonania o konieczności poszanowania wszelkich form życia, przez to zrozumienia jej różnorodności, piękna i niezbędności dla rozwoju fizycznego, emocjonalnego i intelektualnego człowieka. Tak pojmowana edukacja to znacznie więcej niż szkolna dydaktyka biologii, to przede wszystkim część nieustającego wychowania człowieka i obywatela na świadomego swoich praw i obowiązków mieszkańca Ziemi.

Kształcenie zgodnie z ideą ekorozwoju trzeba rozpocząć od wyboru celów ogólnych. Szczególną rolę powinna tu odgrywać *Międzynarodowa strategia edukacji środowiskowej* – wspólna publikacja UNESCO – UNEP¹⁶. W dokumencie tym czytamy, „edukacja środowiskowa musi uświadomić ludziom współzależności ekonomiki, po-

¹⁴ *Polityka ekologiczna państwa*, MOŚZNiL, Warszawa 1992.

¹⁵ *Podstawy programowe...*

¹⁶ *Międzynarodowa strategia edukacji środowiskowej*, UNESCO - UNEP, Nairobi-Paryż 1988, LOP, Warszawa 1989.

lityki i ekologii we współczesnym świecie, aby wzmóc poczucie odpowiedzialności oraz solidarności między narodami. Jest to warunek na drodze do rozwiązywania trudnych problemów środowiskowych". Jest to koncepcja kształcenia i wychowania społeczeństwa „w duchu poszanowania środowiska przyrodniczego zgodnie z hasłem myśleć globalnie – działać lokalnie”¹⁷. W dokumentach międzynarodowych pojawiają się dwie nazwy – edukacja „ekologiczna” i „środowiskowa” (*environmental education* – EE). Zwolennicy terminu „edukacja środowiskowa” uważają, że jest to określenie szersze, uwzględniające aspekty zarówno przyrodnicze, jak też społeczne i techniczne, podczas gdy edukacja ekologiczna stanowi tylko pewien jej zakres, jako dziedzina nauk biologicznych.

ROZWÓJ EDUKACJI EKOLOGICZNEJ

Określenie „edukacja o środowisku” pojawiło się w połowie lat 60. Mianem tym określono edukację służącą rozwijaniu świadomości i postaw człowieka wobec problemów ochrony przyrody i środowiska. W 1969 r. Sekretarz Generalny ONZ U Thant w swoim apelu przedstawił problem zagrożenia środowiska i potrzebę jego ochrony jako sprawę ważną i wymagającą zajęcia się nią przez narody świata, rządy i liczne organizacje i organy ONZ. Powstało wtedy pojęcie edukacji środowiskowej. W 1972 r. zorganizowano przez UNESCO w Sztokholmie Konferencję ONZ uwzględniającą problematykę środowiska. W raporcie końcowym zalecono opracowanie międzynarodowego programu kształcenia szkolnego i pozaszkolnego, odnoszącego się do środowiska o charakterze międzydyscyplinarnym.

W 1975 r. w Belgradzie odbyła się konferencja UNESCO, gdzie przyjęto Międzynarodową Kartę Nauczania Ochrony Środowiska, zawierającą konkretne sformułowania celu edukacji środowiskowej oraz postanowienia wskazujące na konieczność uwzględnienia tej edukacji we wszystkich systemach nauczania. Dalszym krokiem w rozwoju edukacji ekologicznej była międzynarodowa konferencja w 1977 r. w Tbilisi. „Deklaracja z Tbilisi” wzywa kraje świata do traktowania problemu edukacji środowiskowej jako kompleksowego, dotyczącego wszystkich przedmiotów nauczania w toku edukacji formalnej. Zaleca powołanie krajowych ośrodków koordynacyjno-informacyjnych dla gromadzenia materiałów oraz racjonalnego ich wykorzystania. Zwraca uwagę na rolę oświaty nieformalnej oraz po-

¹⁷ A. Mierziński, *1000 słów o ekologii*, Bellona, Warszawa 1991, s. 60.

rusza sprawy badań nad edukacją środowiskową oraz kształceniem nauczycieli. Deklaracja przedstawia 5 głównych zadań edukacji ekologicznej¹⁸:

1) uświadomienie – czyli pomoc różnym grupom społecznym w uświadomieniu sobie globalnego charakteru środowiska;

2) dostarczenie wiadomości – pomoc w zdobywaniu wiadomości o środowisku i związanych z nim problemach;

3) kształtowanie postaw – inspirowanie wyboru wartości i dostarczanie motywacji do zmiany postawy na przyjazną środowisku;

4) nabycie kompetencji – kształcenie zdolności do określania i rozwiązywania problemów dotyczących środowiska;

5) uczestnictwo (demokratyzacja) – umożliwienie aktywnego uczestnictwa grupom społecznym i poszczególnym osobom w rozwiązywaniu problemów ekologicznych.

Edukacja środowiskowa została włączona do zadań średnioterminowych UNESCO na lata 1977–1989. Działania podjęte w ramach Międzynarodowego Programu Edukacji Środowiskowej (IEEP) były pomocne w sformułowaniu koncepcji i wypracowaniu metodologicznego podejścia do edukacji środowiskowej. Mają one zastosowanie w kształceniu ogólnym młodzieży oraz kształceniu i dokształcaniu nauczycieli¹⁹. Międzynarodowa strategia działania dotycząca wychowania i nauczania w dziedzinie ochrony środowiska była dyskutowana i została przyjęta przez międzynarodowy kongres na temat edukacji środowiskowej UNESCO – UNEP (Moskwa 17–21.08.1987)²⁰. Stwierdzono, że tylko oddziaływując na systemy wiedzy i wartości możemy mieć nadzieję na znalezienie odpowiednich rozwiązań problemów środowiskowych. W szczególności należy dążyć do:

– poszukiwań i wdrażania efektywnych modeli edukacji ekologicznej i rozszerzania informacji;

– kształtowania ogólnej świadomości dotyczącej przyczyn i skutków problemów środowiskowych;

– kształcenia na różnych szczeblach personelu niezbędnego do racjonalnego kształtowania środowiska w warunkach nieprzerwanego rozwoju ekonomicznego.

Określono zasady i podstawowe cechy wychowania i kształcenia w zakresie ochrony środowiska oraz podano dziewięć podstawowych zagadnień dotyczących tego problemu:

¹⁸ Deklaracja z Tbilisi, [w:] *Oświatowe i wychowawcze problemy ochrony środowiska*, KN „Człowiek i Środowisko”, PAN, Warszawa 1979.

¹⁹ Seria „Environmental Education”, ICEE, UNESCO - UNEP, IEEP, 1975-1987.

²⁰ *Międzynarodowa strategia edukacji środowiskowej...*

- 1) dostęp do informacji,
- 2) rozwój badań naukowych,
- 3) przystosowanie programów oświatowych i materiałów dydaktycznych,
- 4) kształcenie personelu,
- 5) kształcenie techniczne i zawodowe,
- 6) kształcenie i informowanie społeczeństwa,
- 7) kształcenie ekologiczne uniwersyteckie, m.in. rozwój programów studiów, kształcenie wszystkich studentów i dokształcanie nauczycieli akademickich,
- 8) kształcenie specjalistów w różnych dyscyplinach naukowych i technicznych,
- 9) współpraca międzynarodowa i regionalna.

W 1992 r. w Rio de Janeiro odbyła się konferencja ONZ „Środowisko i Rozwój”²¹. Potwierdzono słuszność rozwoju edukacji przyjętego na poprzednich konferencjach. Konwencja o bioróżnorodności zawiera ważne dla edukacji ekologicznej treści zgromadzone w artykułach dotyczących:

- kształtowania świadomości opinii publicznej;
- wymiany informacji;
- współpracy naukowo-technicznej.

Ważnym dokumentem z obrad w Rio jest *Agenda 21*, gdzie m.in. postuluje się stworzenie mechanizmów edukacyjnych umożliwiających młodzieży podejmowanie decyzji w sprawie środowiska. Proponuje się też, aby edukacja podstawowa stanowiła podstawę dalszego kształcenia w dziedzinie ochrony środowiska. Istotnym zaleceniem jest stworzenie programów dla kształcenia nauczycieli i innych osób związanych z edukacją ekologiczną. Należy dążyć do:

- stworzenia programów kształcenia zawodowego;
- zapewnienia odpowiednich materiałów edukacyjnych;
- promocji współpracy ośrodków kształcenia ze środkami masowego przekazu, reklamą itd.;
- odpowiedniego wykorzystania środków audiowizualnych;
- stworzenia programów uczestnictwa dzieci i młodzieży w problemach ochrony środowiska i ustabilizowanego rozwoju (ekorozwoju).

Obecnie od nauczycieli wymaga się inwencji w tworzeniu programów i projektów wychowania pozaszkolnego. Powinni oni wiedzieć co jest najważniejsze i konieczne do ukształtowania proekologicznej postawy ucznia.

²¹ S. Kozłowski, *Rio początek ery ekologicznej. Szczyt Ziemi*, Akapit Press, Łódź 1993.

CELE EDUKACJI EKOLOGICZNEJ (ŚRODOWISKOWEJ)

Zgodnie ze wspomnianą deklaracją z Rio celem edukacji ekologicznej powinno być:

– Nauczanie podstaw ekologicznych zrównoważonego użytkowania środowiska i sposobów jego ochrony.

– Pobudzenie do twórczego, innowacyjnego działania, zmierzającego do oszczędnego korzystania z zasobów przyrody i maksymalnej ich ochrony.

– Zaszczepienie potrzeby przestrzegania norm i zakazów ekologicznych w postępowaniu zarówno jednostek jak i grup lub całych społeczności, oraz potrzeby przeciwstawienia się zachowaniom zagrażającym środowisku.

– Kształtowanie nawyków kultury ekologicznej oraz poczucia moralnej i obywatelskiej odpowiedzialności za ochronę dóbr kultury.

– Wdrożenie umiejętności interdyscyplinarnego myślenia i rozumienia, nauczanie postrzegania zależności między stanem środowiska a jakością życia każdej jednostki ludzkiej i całych społeczeństw.

– Kształtowanie międzynarodowej solidarności w dziedzinie ochrony środowiska.

Na gruncie polskim analizy celów kształcenia dokonał Julian Ochenduszek²². Definiuje on pięć podstawowych ogniw wychowania ekologicznego. Najmniejszym a zarazem centralnym ogniwem jest uczeń i cele kształcenia, które wyznaczają pole jego aktywności. Kolejne ściśle ze sobą sprzęgnięte ogniwa to: treść nauczania, nauczyciel, środowisko i klimat szkoły. Przez treść nauczania Ochenduszek rozumie te informacje, które uczeń przyswaja i które wykorzystuje w działaniu i budowaniu własnego systemu wartości. Za podstawowy czynnik integrujący i systematyzujący informacje przyjęto ekorozwój jako cel działania człowieka.

Podstawowe cele edukacji ekologicznej to: objaśnianie jednostkom i społeczeństwu istoty globalnego charakteru środowiska, wynikającego z interpretacji naturalnych i sztucznych jego czynników (biologicznych, fizycznych, społecznych, ekonomicznych, kulturowych); opanowanie wiedzy, przyswojenie postaw i umiejętności, które pozwolą uczestniczyć w sposób odpowiedzialny i efektywny w skutecznym rozwiązywaniu obecnych problemów ekologicznych

²² J. Ochenduszek, *Potrzeba zmian w edukacji ekologicznej*, [w:] *Którędy po Ziemi? Jak kształcić zgodnie z ideą zrównoważonego rozwoju*, NFOŚ, Warszawa 1993.

oraz zapobiegać mogącym się pojawiać w przyszłości; kształtowanie jakości życia na poziomie nie zagrażającym degradacji środowiska. W Polityce Ekologicznej czytamy: głównym celem edukacji środowiskowej będzie zmiana postaw społecznych wobec środowiska otaczającego człowieka, przez wytwarzanie właściwych relacji: człowiek – przyroda – środowisko oraz podnoszenie jego poziomu w tym zakresie. Największym zatem zadaniem edukacji nie jest dostarczanie wiedzy o środowisku, ale tworzenie przesłanek inspirujących do zmiany systemu wartości i modelu życia.

Zbiór celów ogólnych powinien stanowić podstawę formułowania szczególnych celów dydaktyczno-wychowawczych. Edukacja ekologiczna obejmuje trzy zasadnicze grupy celów (tabela):

- cele emocjonalne obejmujące wartości proekologiczne;
- cele poznawcze obejmujące wiedzę o środowisku, jego ochronie i zagrożeniach, oraz umiejętności intelektualnego rozwiązywania zadań (problemów) ekologicznych;
- umiejętności praktyczne umożliwiające rozwiązywanie zadań dotyczących środowiska.

Tabela. Zredukowana taksonomia celów edukacji ekologicznej (wg J. Ochenduszko)

CELE KSZTAŁCENIA EKOLOGICZNEGO (aktywność ucznia w środowisku)		
SFERA EMOCJONALNA	SFERA UMIEJĘTNOŚCI PRAKTYCZNYCH	SFERA WIEDZY
<ul style="list-style-type: none"> – zainteresowanie środowiskiem (nastawienie) – reagowanie proekologiczne – system wartości – ekologiczny styl życia 	<ul style="list-style-type: none"> – obserwacja – naśladowanie czynności praktycznych – sprawność w umiejętnościach praktycznych 	<ul style="list-style-type: none"> – zapamiętywanie wiadomości ekologicznych – wyjaśnianie procesów i zjawisk w środowisku – umiejętność stosowania wiadomości w różnych sytuacjach związanych ze środowiskiem

TRZĘCI EDUKACJI EKOLOGICZNEJ

Zagadnienie edukacji środowiskowej było przedmiotem obrad Komisji Edukacji i Komunikacji IUCN w Buenos Aires w styczniu 1994 r.²³ Komisja podjęła zobowiązanie włączenia zadań edukacyj-

²³ W. Stawiński, *Zadania edukacji środowiskowej wytyczone w toku XIX Generalnego Zgromadzenia IUCN w Buenos Aires (styczeń 1994) i konieczności ich uwzględnienia*

nych do wszystkich programów działania Unii oraz do programów formalnego i nieformalnego kształcenia na całym świecie. Szczególną rolę przypisuje się opracowaniu i wdrażaniu krajowych strategii edukacji środowiskowej. Krajowe strategie opracowane są na podstawie założeń Światowej Strategii Edukacji Środowiskowej.

Edukacja ekologiczna znalazła priorytetowe miejsce w polityce ekologicznej naszego państwa. Ma to swój wyraz w *Ustawie o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 r.*, w której mówi się, że system oświaty zapewnia w szczególności [...] 11) upowszechnienie wiedzy ekologicznej wśród dzieci i młodzieży oraz kształtowanie właściwych postaw wobec problemów ochrony środowiska. Również ustawa o ochronie środowiska z dnia 31 stycznia 1980 r.²⁴ obliuguje do wprowadzenia edukacji ekologicznej na wszystkich poziomach kształcenia. Edukacja ekologiczna winna uwzględnić następujące zagadnienia²⁵:

- Zależności jakości życia człowieka od znajomości i przestrzegania zasad higienicznego trybu życia. Znaczenie profilaktyki.

- Jakość życia zagrożona jest nasilającym się uzależnieniem ludzi (nikotynizm, alkoholizm, lekomania, narkomania itp.).

- Zmiany zachodzące w środowisku przyrodniczym i stosunkach społeczno-gospodarczych. Sposoby przystosowywania się ludzi do nowych warunków życia.

- Znaczenie działań prowadzących do zachowania zasobów genetycznych i bioróżnorodności w przyrodzie.

- Zachowanie integralności i produktywności przyrody. Zrównoważone użytkowanie dzikich gatunków.

- Odpowiedzialność każdego człowieka za stan środowiska. Sumowanie się jednostkowych negatywnych lub pozytywnych oddziaływań prowadzi w efekcie do degradacji środowiska lub poprawy jego stanu.

- Założenia ekoetyki. Etyczne aspekty ochrony przyrody i ochrony środowiska. Potrzeba przymierza człowieka z przyrodą.

- Postawa troski o ziemię warunkiem dalszego zrównoważonego rozwoju życia na ziemi.

- Turystyka sprzyjająca przyrodzie. Rozwój zrównoważonej turystyki i wypoczynku (*sustainable tourism*).

nienia w krajowej Strategii Edukacji Środowiskowej w Polsce. [w:] *Ochrona środowiska w nauczaniu i wychowaniu. Mat. III Ogólnop. Konf.*, Lublin 1994, s. 85–93.

²⁴ Dz. U. nr 95 z dn. 25 X 1991, poz. 425.

²⁵ W. Stawiński, *Zadania ...*, s. 89.

MODELE KSZTAŁCENIA EKOLOGICZNEGO

Z przedstawionych powyżej założeń wynika, że edukacja powinna być prowadzona na wszystkich poziomach kształcenia. W programach treści ekologiczne istnieją na wszystkich poziomach nauczania. Stanowią one niedoskonały model multidyscyplinarny. Treści często ze sobą nie korelują, a ich fragmentaryczność, często luźno i bardzo luźno związana z danym przedmiotem nauczania powoduje, że nie są one w ogóle realizowane lub nie przynoszą efektów. Zawarte w minimach programowych treści nie tworzą spójnej logicznej całości²⁶.

W Polsce istniał już czterostopniowy model kształcenia, w którym wiedza, umiejętności i kształtowanie pozytywnych postaw w stosunku do środowiska narastały stopniowo²⁷:

- 1) kształcenie przedszkolne,
- 2) kształcenie propedeutyczne (7–9 lat),
- 3) kształcenie systematyczne (10–17 lat),
- 4) kształcenie integrujące (18–19 lat).

Na pierwszym przedszkolnym poziomie kształcenia dziecko zdobywa elementarną wiedzę o otaczającym środowisku, przekazywaną w toku realizacji programu wychowania przedszkolnego. Na drugim poziomie kształcenia uczeń zdobywa wiedzę propedeutyczną przekazywaną w nauczaniu początkowym, przedmiot „Środowisko społeczno-przyrodnicze” oraz okazjonalnie na lekcjach języka polskiego, muzyki i plastyki. Na trzecim poziomie kształcenia uczeń otrzymuje odpowiedni zasób wiedzy z różnych przedmiotów nauczania, który będzie stanowił podbudowę dla przedmiotu integrującego. Tym przedmiotem integrującym miała być „Ochrona i kształtowanie środowiska”, wprowadzona przez MEN w połowie lat osiemdziesiątych do I klasy liceum ogólnokształcącego. Przedmiot realizowany w systemie podającym, nie spełnił pokładanych w nim nadziei.

Na początku lat dziewięćdziesiątych myśl o interdyscyplinarnym pojmowaniu edukacji ekologicznej była dyskutowana w trakcie prac nad reformą szkolną w MEN. Nowa koncepcja utrzymuje podział na tradycyjne przedmioty, ale stwarza szansę wprowadzenia do programu szkolnego tematyki o charakterze całościowym, dynamicz-

²⁶ D. Cichy, *Edukacja środowiskowa wobec wyzwań przyszłości*, [w:] *Przyroda i człowiek. Mat. Ogólnop. Konf.*, Opole – Pokrzywna 1995, s. 60.

²⁷ D. Cichy, *Problemy ochrony i kształtowania środowiska w pracy szkoły*, WSZiP, Warszawa 1978.

nym. Tą szansą może być edukacja środowiskowa ujęta w formie tzw. ścieżki międzyprzedmiotowej²⁸.

D. Cichy proponuje dwukierunkowy system wiedzy oparty na rzetelnych wiadomościach; zdobywanych w terenie lub w laboratorium umiejętnościach; ukształtowanych odpowiednio poglądach i postawach²⁹. Pierwszy kierunek to tzw. ścieżka międzyprzedmiotowa. Na nią złoży się wiedza logicznie skorelowana dwupoziomowo, między wiedzę środowiskową i wiedzę przedmiotową. Główny kierunek realizacji powinien być zachowany wewnątrz przedmiotu. Treści środowiskowe nie mogą stanowić sztucznie dodanego bitu informacji. Drugi kierunek systemu to integracja treści w odpowiednim przedmiocie. Cele i treści przedmiotu powinny opierać się na uprzednio realizowanych treściach zawartych w ścieżce międzyprzedmiotowej i odpowiednio je integrować. Konstruując program należy mieć na uwadze wiek dzieci i związaną z nim percepcję.

Na każdym poziomie należy przewidzieć program integrujący. Nauczanie powinno łączyć się ze wszystkimi dyscyplinami wiedzy przez stosowanie formalnych i nieformalnych metod nauczania oraz skutecznego sposobu przekazywania wiedzy (*Agenda 21*).

Treści ekologiczne powinny znaleźć się w różnych programach nauczania³⁰:

1) programie ministerialnym (obowiązującym wszystkich nauczycieli),

2) programach nauczycielskich (modyfikacje twórcze, indywidualne),

3) programach autorskich (wprowadzające elementy innowacji i różnego rodzaju eksperymenty pedagogiczne),

4) programach dydaktyczno-wychowawczych szkół,

5) programach gminnych (lokalne *Agendy 21*).

W Polsce w ostatnich latach powstało wiele szkół, w których programie ekologia ma stanowić wątek przewodni, a sam zespół nauczycieli i uczniów realizuje na co dzień określone zasady życia, które powinny zarówno u nich, jak i w otoczeniu wykształcić nawyki przyjazne środowisku. Szkoła w obecnej dobie nie jest i nie może być jedynym źródłem wiedzy ekologicznej. Edukacja ekologiczna

²⁸ M.Z. Pulinowa, *Międzyprzedmiotowa ścieżka edukacji środowiskowej w polskiej koncepcji programu kształcenia ogólnego*, [w:] *Ochrona środowiska w nauczaniu i wychowaniu. Mat. II Ogólnop. Konf.*, Lublin 1993, s. 159–168.

²⁹ D. Cichy, *Edukacja środowiskowa wobec wyzwań przyszłości...*, s. 61.

³⁰ K. Kafel, *Rozwój zrównoważony w edukacji szkolnej*, WSiP, Warszawa 1996, s. 67–77.

rozwijana jest przez różne instytucje, których działalność szkoła powinna wykorzystać do realizacji celów kształcenia ekologicznego. W systemie oświaty równoległej – edukacji nieformalnej – wyróżnia się na ogół pięć następujących podsystemów³¹:

1) placówek oświaty pozaszkolnej, w którym wyróżniono: uniwersytety powszechne, zakłady pracy, kursy języków obcych, kursy zawodowe,

2) placówek wychowania pozaszkolnego, który obejmuje: rodzinę, grupy rówieśnicze, placówki całkowitej opieki, pałace młodzieży, poradnie zawodowo-wychowawcze, kluby,

3) placówek masowego oddziaływania, w tym: radio, TV, prasa, biblioteki, kina, teatry, muzea,

4) organizacji młodzieżowych i społecznych: ZHP, PCK, LOK, LOP itd.,

5) placówek i organizacji sportowych i turystycznych (PTTK, TKKF itp.),

System należałoby dopełnić o organizacje i stowarzyszenie naukowo-techniczne, organizacje społeczne i polityczne, Kościoł, związki zawodowe, organizacje gospodarcze. Ważną rolę pełnią tutaj Wojewódzkie Fundusze Ochrony Środowiska i Regionalne Centra Edukacji Ekologicznej.

BADANIA WŁASNE

Od roku 1993 rozpoczęto w Zakładzie Wychowania Obronnego WSP w Krakowie, pod moim kierunkiem, cykl prac magisterskich i dyplomowych dotyczących: treści kształcenia i wychowania młodzieży w zakresie ochrony środowiska, źródeł wiedzy ekologicznej oraz świadomości ekologicznej i działań proekologicznych młodzieży w szkołach podstawowych i średnich w rejonach zagrożonych ekologicznie. Wyniki badań były przedstawione na III Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej w Rudnie k. Wolsztyna w 1996 roku³² oraz na Ogólnopolskim Sympozjum na temat „Dynamika zmian środowiska geograficznego pod wpływem antropopresji” w Krakowie w 1996 r.³³

³¹ D. Cichy, *Nieformalna edukacja w zakresie ochrony i kształtowania środowiska*, [w:] *Problemy edukacji ekologicznej w Polsce i ZSRR*, Biblioteka IPS, Warszawa 1990, s. 60.

³² W. Kozaczyński, *Świadomość młodzieży...*, s. 171–178.

³³ W. Kozaczyński, *Edukacja sozologiczna młodzieży szkół ponadpodstawowych i młodzieży szkół wyższych w województwie krakowskim*, [w:] *Dynamika zmian środowiska geograficznego pod wpływem antropopresji*. Mat. Konf. Ogólnop. Symp., Kraków 26–27 IX 1996. s. 71–72.

W 1997 r. rozpocząłem badania własne (I etap) na temat: „Edukacja ekologiczna młodzieży szkół ponadpodstawowych w województwach Polski południowo-wschodniej” oraz w ramach badań statutowych ZWO temat: „Ocena zachowań zdrowotnych oraz działalności proekologicznej młodzieży szkół ponadpodstawowych”.

Głównym celem badań jest diagnoza stanu edukacji środowiskowej uczniów pochodzących z różnych środowisk społecznych, uczących się w różnych typach szkół ponadpodstawowych w zróżnicowanych ekologicznie rejonach Polski południowo-wschodniej. W szczególności planuje się badania na wybranych losowo populacjach młodzieży w województwach: katowickim, krakowskim, tarnowskim lub nowosądeckim oraz krośnieńskim. W kolejnych etapach zamierza się przeprowadzić badania w zakresie:

I etap – działalności szkół ponadpodstawowych (programy, konkursy, olimpiady itp.) i działalności proekologicznej młodzieży;

II etap – edukacji nieformalnej;

III etap – projektów edukacji środowiskowej.

W 1997 roku zostały określone podstawy metodologiczne badań oraz przeprowadzono badania wstępne przez ankierów na terenie wybranych województw.